

1. МАЪРУЗА МАТНИ

9-мавзу. Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурслари

Режа:

1. Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурслари ва капитали.
2. Хўжалик юритувчи субъект молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги
- 3.

1. Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурслари ва капитали

ХЮС ларнинг молиявий ресурслари улар ресурсларининг бир қисми бўлиб, бу ресурслар пул шаклида амал қилади. Ресурслар-нинг пул шаклида амал қилиши молиявий ресурслар моҳиятан тавсифининг ажралмас қисми ҳисобланиб, бу нарса уларни ХЮС нинг бошқа ресурслари кўринишларидан, хусусан, ишлаб чиқариш воситалари (дастгоҳлар, машиналар, хом ашё ва материаллар, ишлаб чиқаришга мўлжалланган бинолар ва шунга ўхшашлар)дан фарқ қилади. Буни инобатга олган ҳолда ХЮС воситаларининг “пул шакли” ва “пул қиймати” тушунчаларини фарқламоқ лозим. “ХЮС воситаларининг пул қиймати” тушунчаси, одатда, пул маблағларининг ўзини емас, балки турли мақсадлар учун мўлжалланилган воситалар ва фондлар (масалан, асосий фондлар)нинг қиймат жиҳатидан баҳоланишини англатади.

Пулга сотиб олинганлигига қарамасдан ишлаб чиқариш воситалари дастгоҳлар, машиналар, хом ашё ва материаллар, ишлаб чиқаришга мўлжалланган бинолар ва шунга ўхшашлар) ҳақиқатда пул емас ва пул ҳисобланмайди. Ишлаб чиқариш фондларини қайтадан пул шаклига айлантириш учун, аввало, уларни сотиш керак. Бу ҳолда еса, ўз навбатида, мол-мулкнинг балансида акс еттирилган қиймати баҳо-лари емас, балки ҳақиқий бозор баҳолари ҳаракатга тушади. Молиявий қийинчиликлар ва банкротлик хавфи остида вужудга келадиган бундай вазиятлар ХЮСни ёмон оқибатларга, хусусан, маблағлар ва ресурсларни йўқотиб қўйишига олиб келиши мумкин. Ҳолбуки, халқаро амалиётдаги маълумотларга кўра, банкротга учраган ХЮС тугатилаётган пайтда унга тегишли бўлган активлар қийматининг 40%дан ортиқ бўлмаган қисмини олишга муваффақ бўлиши мумкин. Шу муносабат билан ҳатто, соғлом бозор айланмасида, яъни талабга ега бўлган тайёр маҳсулот реализация қилинганда ҳам у фақат сотилган-нидан сўнг пул маблағига айланади.

Ишлаб чиқариш жараёнини янгидан бошлаш ва ривожлантиришга мўлжалланган ХЮС нинг молиявий ресурслари бу – унинг пул шаклидаги капиталидир. Меҳнат воситалари, предметлари ва натижаларига айланган

моддий-буюмлашган капитал, ишлаб чиқа-риш жараёни иштирокчиларининг жисмоний ва интеллектуал қоби-лиятларидан иборат бўлган инсон капитали капитал мавжудлиги ва ҳаракатининг бошқа пулсиз шакллари ҳисобланади. Принцип жиҳа-тидан, такрор ишлаб чиқариш жараёнининг доиравий айланишига киритилган ва унинг егасига даромад келтирувчи ҳар қандай мул-кий ва интеллектуал бойлик капитал бўлиши мумкин.

Тижорий ХЮС ларнинг молиявий ресурслари дастлаб (бир-ламчи ҳолда) таъсис капиталининг бир қисмини пул шаклида қўйиш, шунингдек, бошқа шахслар ва ташкилотлардан мақсадли молия-лаштириш ва субсидиялар қўринишида келиб тушган пул маблағлари қисми ҳисобидан шакллантирилади. Таъсис капиталининг пулсиз қисми (саноат ва интеллектуал мулк объектлари, улардан фойдала-ниш ҳуқуқлари ва бошқалар) еса, худди мақсадли тушумлар сингари, агар улар пул қўринишида қўйилмаган бўлса, ХЮС нинг молиявий ресурслари таркибига киритиш мақсадга мувофиқ емас.

Бирламчи капиталнинг ишлаб чиқаришга инвестиция қилини-ши товар-пул доиравий айланиши жараёнининг кенгайишини бошлаб беради. Унинг пул шаклидаги натижаси сифатида ХЮС нинг тушуми майдонга чиқади. Ўз навбатида, тушум харажатлари-ни молиялаштириш ва кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини давом еттиришни таъминловчи бир неча пул маблағла-ри фондларига бўлинади. Формула орқали буни умумий тарзда, қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$T = \Phi_{aa} + \Phi_{mhm} + \Phi_{ix} + \Phi_{\phi}$$

Бу ерда: T – тушум;

Φ_{aa} – асосий ишлаб чиқариш фондларининг

жисмоний эскиришини тиклашга мўлжал-
ланган амортизация ажратмалари фонди;

Φ_{mhm} – моддий харажатларни (хом ашё, материаллар,
ёқилғи, электр энергияси ва бошқаларни сотиб
олиш) молиялаштириш фонди;

Φ_{ix} – иш ҳақи фонди;

Φ_{ϕ} – товарларни реализация қилишдан олинган
фойда (солиқлар тўлангунча ва фойдадан
бошқа тўланмалар амалга оширилгунча).

Айрим иқтисодчи-олимларнинг тадқиқотларида моддий харажатлар ва меҳнат ҳақини молиялаштириш учун мўлжалланган пул маблағлари ХЮС нинг молиявий ресурслари таркибига киритилмайди. Уларнинг айримлари томонидан еса ХЮС нинг молиявий ресурслари таркибига ҳатто пулли тушум ҳам киритилмайди. Бундай ёндашувларнинг нотўғри эканлиги шубҳасиз.

Бозор иқтисодиётининг хорижий назарияси ва амалиётида пул тушуми ялпи даромад тарзида талқин қилинади. Бу нарса ХЮС молиявий ресурслари

фондини шакллантириш ва қайта янгилашда тушумнинг умумлаштирилган аҳамиятини ўзида аниқроқ акс еттиради. Моддий харажатларни молиялаштириш учун мўлжалланган пул тушумларининг бир қисми, ХЮС нинг реал молиявий ресурси мол етказиб берувчилар ва контрагентларнинг ҳисобварақ-ларига ўтказилмасдан, унинг айланмасида бўлган пайтда қўшимча даромад келтиради. Ўтиш даврининг дастлабки йилларидаги ўзаро мол етказиб бериш (хизмат кўрсатиш) бўйича нотўловлар кризиси банк кредитлари фоизининг юздан ошган даражасида текин тижорий кредит имкониятининг мавжудлиги ўзининг “қўлбола” бирламчи манбаи бўлиб хизмат қилди. Шунга ўхшаш нарса иш ҳақи фондига нисбатан ҳам тегишли бўлди. Ходимларга, ишчи ва хизматчиларга бир неча ойлаб ойлик маошларни беришнинг кечиктирилганлиги (орқага сурилганлиги) баъзи бир “тадбиркор” ва “бан-кир”ларнинг текинга бойиш манбаларидан бирига айланди, чунки тўланмаган иш ҳақи уларнинг айланмасида бўлган еди.

Амортизация ажратмалари фонди ХЮСлар молиявий ресурсларининг таркибий тузилмасида муҳим ўрин тутди. Чунки бундай ажратмалар пул тушумларидан қанча ажратилганлиги ва уларнинг ХЮС тегишли ҳисобварақларида жойлашганлигига қараб ХЮСларнинг реал молиявий ресурслари ҳисобланади.

Ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва товар ҳамда молия бозорларида ХЮС фаолиятининг фаоллашуви натижасида унинг молиявий ресурслари таркибий тузилмасида фойда ҳал қилувчи ўринни егаллай бошлайди. Фойда ХЮС ўз маблағларининг асосий манбаи бўлиб, ишлаб чиқариш аппаратининг янгилиниши, си-фатнинг яхшиланиши, чиқарилаётган маҳсулот ассортиментининг кенгайиши ва ҳ.к.ларни таъминлайди. Фойда ҳисобидан ХЮС нинг резерв фондлари, махсус мақсадларга мўлжалланган фондлар шакллантирилади.

Фойда массаси ва нормаси, унинг харажатларга нисбати ХЮС нинг кредитга лаёқатини ва унинг қарз маблағларини жалб қилиш имкониятини, узоқ ва қисқа муддатли кредитларни олишни аниқлаб берадиган муҳим индикаторлардир. Қарз маблағларининг ХЮС ўз маблағларига нисбати 1/3 ва ундан катта даражага етиб, унинг тўлов лаёқатига кредиторларда ҳам, ҳамкорларда ҳам шубҳа туғдирмаслиги мумкин.

Жорий тижорий ХЮС ларнинг молиявий ресурсларини шаклланиш манбаларига кўра қуйидагиларга ажратиш мумкин:

- маҳсулот реализациясининг тушуми ҳисобидан шаклланадиган молиявий ресурслар (фойда, амортизация ажратмалари фонди, иш ҳақи фонди, моддий харажатларни тиклаш фонди);
- бошқа реализация (мол-мулк, асосий фаолиятга дахлдор бўлмаган хизматлар ва бошқалар) ҳисобидан олинadиган молиявий ресурслар;
- молиявий бозорда шаклланадиган молиявий ресурслар (кредитлар ва заёмлар, ўз акциялари ва қимматли қоғозларнинг бошқа кўринишларини сотиш, бошқа эмитентларнинг қимматли қоғозлари бўйича дивидендлар ва фоизлар, суғурта қопламалари ва бошқалар);

- кредиторлик қарзлари ҳисобидан ташкил топадиган молия-вий ресурслар (мол етказиб берувчи ва пудратчиларга; меҳнат ҳақи бўйича; ижтимоий суғуртага доир; бюджет олдидаги ва бошқалар);
- бадаллар ва мақсадли характердаги тушумлар ҳисобидан шакллантириладиган молиявий ресурслар (бошқа ташкилотлар ва жисмоний шахслардан тушумлар, бюджет субсидиялари ва ҳ.к.).

2. Хўжалик юритувчи субъект молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги

Иқтисодий муносабатларни такрор ишлаб чиқариш шаклла-ридан бири сифатида ХЮС лар молиясининг ҳаракати минимал харажатларда максимал натижаларнинг олиншини назарда тутув-чи самарадорликнинг умумиқтисодий мезонига бўйсунди. Шу сабабли ХЮС молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини куйидаги формула орқали тасаввур етиш мумкин:

$$C_{mr} = H_{mf} : X_{mr}$$

Бу ерда: C_{mr} – ХЮС молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги;

H_{mf} – маълум давр (ўтган ёки режали) учун ХЮС фаолиятининг молиявий натижаси;

X_{mr} – шу молиявий натижани қўлга киритиш учун ХЮС томонидан қилинган (ёки режалаштирилган) молиявий ресурслар харажатлари

ХЮС молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлашда шу нарсани инобатга олиш керакки, молиявий натижа фақат молиявий емас, балки моддий ва меҳнат ресурслари хара-жатларининг натижаси ҳамдир. Шунинг учун ҳам, масалан, маҳсу-лотни реализация қилишдан олинган фойдани таққослаб туриб, бунинг натижасида фақат фаолиятнинг соф молиявий томонини характерловчи кўрсаткичга ега бўламиз, деб ҳисоблаш мақсадга мувофиқ емас. Бу ХЮС молиявий-хўжалик фаолияти самарадорли-гини характерловчи яхлит кўрсаткичлардан бири бўлиб, унга кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнида моддий-ишлаб чиқариш ва молиявий оқимларнинг ажралмас боғлиқлиги хосдир.

Юқорида билдирилган фикр ўзига молиявий натижа ва молия-вий харажатларнинг тавсифини мужассам етувчи ХЮС молиявий-хўжалик фаолиятининг самарадорлигини характерловчи бошқа кўрсаткичларга ҳам тўлиқ тегишлидир. Шундай бўлишига қарамас-дан аналитик мақсадлар учун бу мажмуа (тўплам)дан айнан ХЮС нинг молиявий фаолиятини, унинг

молиявий ва баҳо сиёсатининг самарадорлигини ўхшаш тарзда характерловчи кўрсаткичларни ажратиш муҳимдир.

Шуниси таажжубланарлики, ХЮС молиявий фаолиятининг самарадорлигини ўхшаш ифодаловчиси фонд, молия-кредит ва пул бозорларидаги операцияларнинг даромадлилиги ҳисобланади. Бу ерда, маълумки, пул (Π^*) гўё тўғридан-тўғри пулдан (Π) қилинади. У ҳолда молиявий самарадорликни аниқлаш формуласи қуйидаги кўринишни олади:

$$C_{mp} = (\Pi^* - \Pi) : \Pi$$

Бу ерда: C_{mp} – ХЮС молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги;
 $\Pi^* - \Pi$ – бевосита молиявий операцияларни амалга ошириш натижасида ХЮС томонидан олинган даромад.

Бевосита молиявий операцияларни амалга ошириш натижасида ХЮС томонидан олинган даромад таркибига қуйидагилар киради:

- ХЮС томонидан акция ва бошқа қимматли қоғозларни эмиссия қилиш асосида бозорда жойлаштиришдан олинган дивидендлар;
- бошқа эмитентлар қимматли қоғозларини сотиб олишдан олинган дивидендлар;
- банклардаги пул омонатларидан олинган фоиз даромадлари;
- ХЮС фойдасидаги валюталар курслари бўйича фарқлар;
- ва бошқалар.

ХЮС молиявий операцияларининг даромадлилигини харак-терловчи кўрсаткич уларнинг самарадорлигини соф молиявий нати-жанинг соф молиявий харажатларга нисбати шаклида ифодалаб, кўпчилик ҳолларда ХЮС молия-хўжалик фаолиятининг ҳақиқий самарадорлигини акс еттирмайди. Иқтисодиёт реал сектори самара-дорлигининг кўрсаткичларида ва баҳоларида банкрот ҳолатида бўлишларига қарамасдан молиявий “спекуляциянинг” имконият-лари уларни “чўкмасдан” туришларига шароит яратади.

Реал сектор ХЮСларида, моддий ишлаб чиқаришда молиявий ресурслардан фойдаланишнинг самарадорлигини мос равишда баҳолаш талабларига у ёки бу даражада сотув рентабеллиги кўр-саткичи (фойданинг маҳсулотни реализация қилишдан олинган тушумга нисбати) жавоб беради. Бу нисбатдаги сурат ва махраж пул маблағларидан иборат бўлганлиги учун сотув рентабеллигини, айрим ҳолатларни истисно қилган тарзда, соф молиявий кўрсаткич сифатида еътироф этиш мумкин. Шундай бўлишига қарамасдан бу ерда яна бир нарсани инобатга олмоқ лозим, яъни самарадорлик-нинг ўлчови сифатида юқоридаги кўрсаткичнинг ҳаққонийлик даражаси жуда кўп омилларга, хусусан, тушум ва фойдани шакл-лантирувчи бозор баҳоларининг монопол баҳоларни шакланти-ришнинг салбий таъсирларидан қанчалик озод эканлигига боғлиқ.

Юқорида кўриб ўтилган барча молиявий кўрсаткичларда мазмун ва шакл ўртасида диалектик қарама-қаршиликнинг мавжуд-лиги намоён бўладики, бу нарса бизнинг ҳолатда ХЮС лар молия-сининг (иқтисодиёт яхлит молиявий секторининг ҳам) ўз иқтисодий асосидан, ишлаб чиқаришдан ажралиб чиқишга ва унга боғлиқ бўл-маган ҳолда мустақил ҳаёт кечириш имкониятини қўлга киритишга интилиши орқали ифодаланади. ХЮС лар молия-хўжалик фаолия-тининг самарадорлигини таҳлил қилиш ва баҳолашда молиявий кўрсаткичлар (масалан, тушум ва фойда) моддий айланма маблағларнинг айланувчанлиги, асосий ишлаб чиқариш фондлари ва номоддий активларнинг фонд сифими каби иқтисодий кўрсаткичлар билан биргаликда қаралса, бу қарама-қаршилик, маълум даражада, пасаяди. Ана шу муносабат билан энг умумлаштирувчи кўрсаткичлардан бири куйидаги формулага мувофиқ равишда ҳисоблана-диган ХЮСнинг иқтисодий рентабеллиги (бизнеснинг рентабелли-ги) кўрсаткичидир:

$$P_u = \Phi : (K_{айл} + K_{ас} + A_{ном})$$

Бу ерда: P_u – ХЮСнинг иқтисодий рентабеллиги,
бизнеснинг рентабеллиги;

Φ – йиллик фойда;

$K_{айл}$ – ХЮС айланма капиталининг миқдори
(қиймат баҳоларида);

$K_{ас}$ – ХЮС асосий капиталининг миқдори
(қиймат баҳоларида);

$A_{ном}$ – ХЮС номоддий активларининг миқдори
(қиймат баҳоларида);

ХЮС молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил қилишда унинг молиявий барқарорлиги, тўловга лаёқатли-лиги ва ликвидлилигини характерловчи кўрсаткичлардан четда қолмаслик керак. Бу ерда ҳам ўзининг мазмунига кўра соф молия-вий ва иқтисодий кўрсаткичлар қўлланилади. Соф молиявий кўрсаткичлар қаторига абсолют ва муддатли ликвидлик коэффициент-ларини киритиш мумкин бўлиб, улар ёрдамида ХЮС нинг потенциал тўлов қобилияти баҳоланади:

$$K_{авс} = (\Pi + КК) : M_{км}$$

$$K_{муд} = (\Pi + КК + ДК) : M_{км}$$

Бу ерда: $K_{авс}$ – абсолют ликвидлилик коэффициенти;

$K_{муд}$ – муддатли ликвидлилик коэффициенти;

Π – ҳисобварақлардаги ва ХЮС кассасидаги пуллар;

$КК$ – ликвидли қимматли қоғозлар;

ДК – мобилизация қилинган дебиторлик қарзлари;

М_{км} – ХЮСнинг қисқа муддатли мажбуриятлари.

ХЮС нинг пул маблағлари ва моддий ресурсларининг пулли (қиймат) баҳоси аралашадиган кўрсаткич жорий ликвидлик коеф-фициентидир (қоплаш коефициенти). У қуйидагича ҳисобланади:

$$K_{жл} = (ПМ + МАМ) : M_{км}$$

Бу ерда: **K_{жл}** – жорий ликвидлилик коефициенти;

ПМ – пуллар ва уларга тенглаштирилган маблағлар (ликвидли қимматли қоғозлар ва жалб қилинган дебиторлик қарзлари);

МАМ – ХЮС моддий айланма маблағларининг қиймат баҳоси;

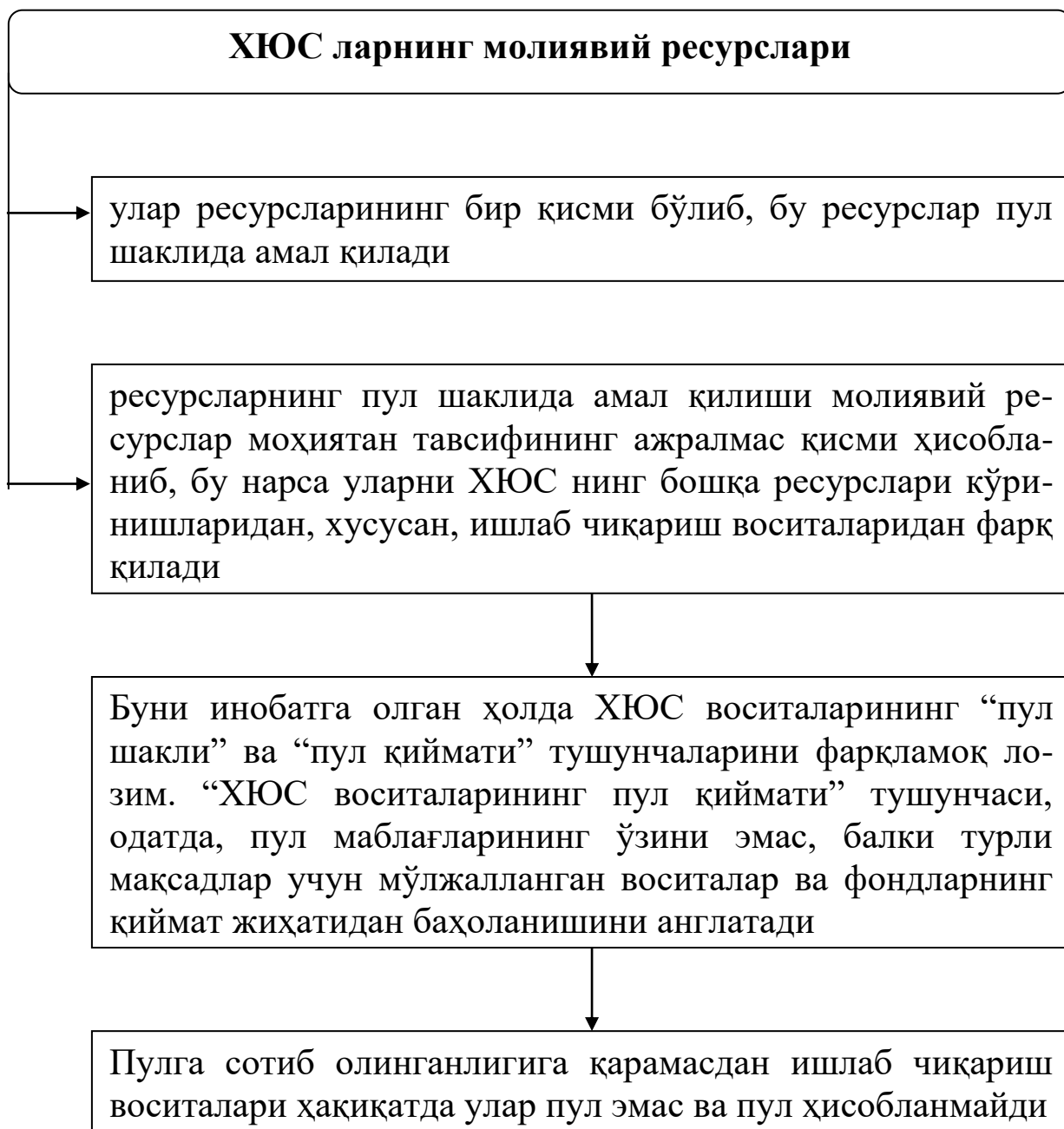
М_{км} – ХЮС нинг қисқа муддатли мажбуриятлари.

НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

- ХЮСларнинг молиявий ресурслари деб нимага айтилади ва улар қандай шаклларда амал қилади?
- ХЮС воситаларининг “пул шакли” ва “пул қиймати” тушунчалари ўртасида қандай фарқлар мавжуд?
- ХЮС нинг капитали деганда нима тушунилади?
- Капитал мавжудлиги ва ҳаракатининг бошқа пулсиз шакл-лари нималардан иборат?
- Такрор ишлаб чиқариш жараёнининг доиравий айланишига киритилган ва унинг егасига даромад келтирувчи ҳар қандай мулкӣ ва интеллектуал бойлик капитал бўлиши мумкинми?
- Тижорий ХЮСларнинг молиявий ресурслари дастлаб ни-малар ҳисобидан шакллантирилади?
- Тушум харажатларни молиялаштириш ва кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини давом еттиришни таъминловчи қандай маблағлар фондларга бўлинади?
- Амортизация ажратмалари фонди ХЮСлар молиявий ресурсларининг таркибий тузилмасида қандай рол ўйнайди?
- ХЮС молиявий ресурслари таркибий тузилмасида фойда-нинг ўрни қандай?
- Жорий тижорат ХЮС ларининг молиявий ресурсларини шаклланиш манбаларига кўра нечага ажратиш мумкин?
- ХЮС молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорли-гини формула орқали қандай тасаввур етиш мумкин?
- Пул (Π^*) гўё тўғридан-тўғри пулдан (Π) қилинганда молия-вий самарадорликни аниқлаш формуласи қандай кўриниш олади?
- Бевосита молиявий операцияларни амалга ошириш натижа-сида ХЮС томонидан олинган даромад таркибига нималар киради?
- Реал сектор ХЮСларида, моддий ишлаб чиқаришда молия-вий ресурслардан фойдаланишнинг самарадорлигини мос равишда баҳолаш талабларига қандай кўрсаткич жавоб беради?
- ХЮСнинг иқтисодий рентабеллиги ёки бизнеснинг рента-беллиги қандай аниқланади?
- ХЮС молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорли-гини таҳлил қилишда қандай кўрсаткичлар еътибордан четда қолмаслиги керак?
- Соф молиявий кўрсаткичлар қаторига қандай коэффициент-ларни киритиш ва улар ёрдамида ХЮСнинг қандай қобилятини баҳолаш мумкин?
- Абсолют ликвидлилик, муддатли ликвидлилик ва жорий ликвидлилик коэффициентлари қандай аниқланади?

2.ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛ

9.1. Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурслари ва капитали

Хўжалик юритувчи субъектларнинг капитали

Ишлаб чиқариш жараёнини янгидан бошлаш ва ривожлантиришга мўлжалланган ХЮС нинг молиявий ресурслари бу пул шаклидаги унинг капиталидир

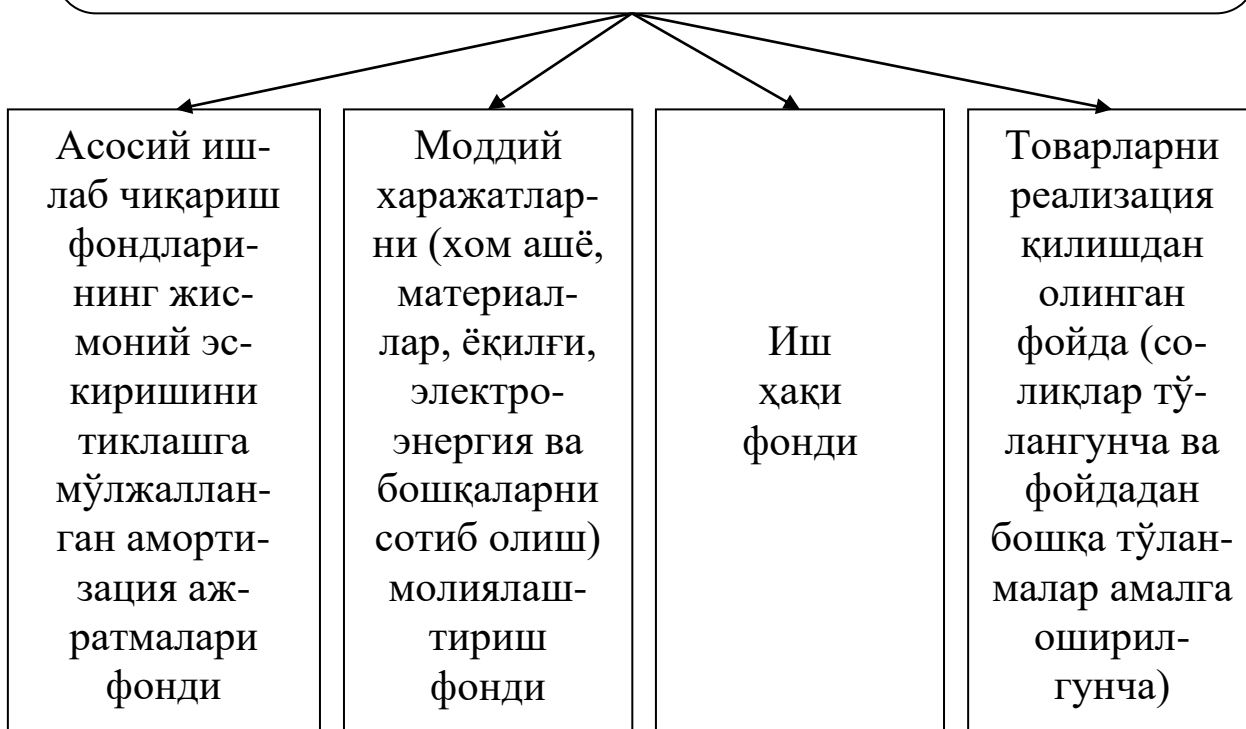
Меҳнат воситалари, предметлари ва натижаларига айланган моддий-буюмлашган капитал, ишлаб чиқариш жараёни иштирокчиларининг жисмоний ва интеллектуал қобилиятларидан иборат бўлган инсон капитали капитал мавжудлиги ва ҳаракатининг бошқа пулсиз шакллари ҳисобланади

Принцип жиҳатидан, такрор ишлаб чиқариш жараёнининг доиравий айланишига киритилган ва унинг эгасига даромад келтирувчи ҳар қандай мулкӣ ва интеллектуал бойлик капитал бўлиши мумкин.

Таъсис капиталининг пулсиз қисми (саноат ва интеллектуал мулк объектлари, улардан фойдаланиш ҳуқуқлари ва бошқалар) эса, худди мақсадли тушумлар сингари, агар улар пул кўринишида кўйилмаган бўлса, уларни ХЮС нинг молиявий ресурслари таркибига киритиш мақсадга мувофиқ эмас

Дастлабки (бирламчи) капиталнинг ишлаб чиқаришга инвестиция қилиниши товар-пул доиравий айланиши жараёнининг кенгайишини бошлаб беради. Унинг пул шаклидаги якуни (натижаси) сифатида ХЮС нинг тушуми майдонга чиқади

Тушум харажатларни молиялаштириш ва кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини давом эттиришни таъминловчи бир неча пул маблағлари фондларига бўлинади

Бозор иқтисодиётининг хорижий назарияси ва амалиётида пул тушуми ялпи даромад тарзида талқин қилинади. Бу нарса ХҮОС молиявий ресурслари фондини шакллантириш ва қайта янгилашда тушумнинг умумлаштирилган аҳамиятини ўзида аниқроқ акс эттиради

Моддий харажатларни молиялаштириш учун мўлжалланган пул тушумларининг бир қисми, ХҮОС нинг реал молиявий ресурси мол етказиб берувчилар ва контрагентларнинг ҳисобварақларига ўтказилмасдан унинг айланмасида бўлган пайтда унга қўшимча даромад келтиради

Амортизация ажратмалари фонди

Амортизация ажратмалари фонди ХЮС лар молиявий ресурсларининг таркибий тузилмасида муҳим ўрин тутди

Чунки бундай ажратмалар пул тушумларидан қанча ажратилганлиги ва уларнинг ХЮС тегишли ҳисобварақларида жойлашганлигига қараб ХЮС ларнинг реал молиявий ресурслари ҳисобланади

Фойда

Ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва товар ҳамда молия бозорларида ХЮС фаолиятининг фаоллашуви натижасида унинг молиявий ресурслари таркибий тузилмасида фойда ҳал қилувчи ўринни эгаллай бошлайди

Фойда ХЮС ўз маблағларининг асосий манбаи бўлиб, ишлаб чиқариш аппаратининг янгиланишини, сифатнинг яхшиланишини, чиқарилаётган маҳсулот ассортиментининг кенгайишини ва ҳ.к.ларни таъминлайди

Фойда ҳисобидан ХЮС нинг резерв фондлари, махсус мақсадларга мўлжалланган фондлар шакллантирилади

Фойда массаси ва нормаси, унинг харажатларга нисбати ХЮС нинг кредитга лаёқатлилигини ва унинг қарз маблағларини жалб қилиш имкониятини, узоқ ва қисқа муддатли кредитларни олишни аниқлаб берадиган муҳим индикаторлардир

Амал (ҳаракат)даги тижорий ХЮС ларнинг молиявий ресурсларини уларнинг шаклланиш манбаларига кўра қуйидагиларга ажратиш мумкин

→ маҳсулот реализациясининг тушуми ҳисобидан шаклланидиган молиявий ресурслар (фойда; амортизация ажратмалари фонди; иш ҳақи фонди; моддий харажатларни тиклаш фонди)

→ бошқа реализация (мол-мулк; асосий фаолиятга дахлдор бўлмаган хизматлар ва бошқалар) ҳисобидан олинадиган молиявий ресурслар

→ молиявий бозорда шаклланидиган молиявий ресурслар (кредитлар ва заёмлар; ўз акциялари ва қимматли қоғозларнинг бошқа кўринишларини сотиш; бошқа эмитентларнинг қимматли қоғозлари бўйича дивидендлар ва фоизлар; суғурта қопламалари ва бошқалар)

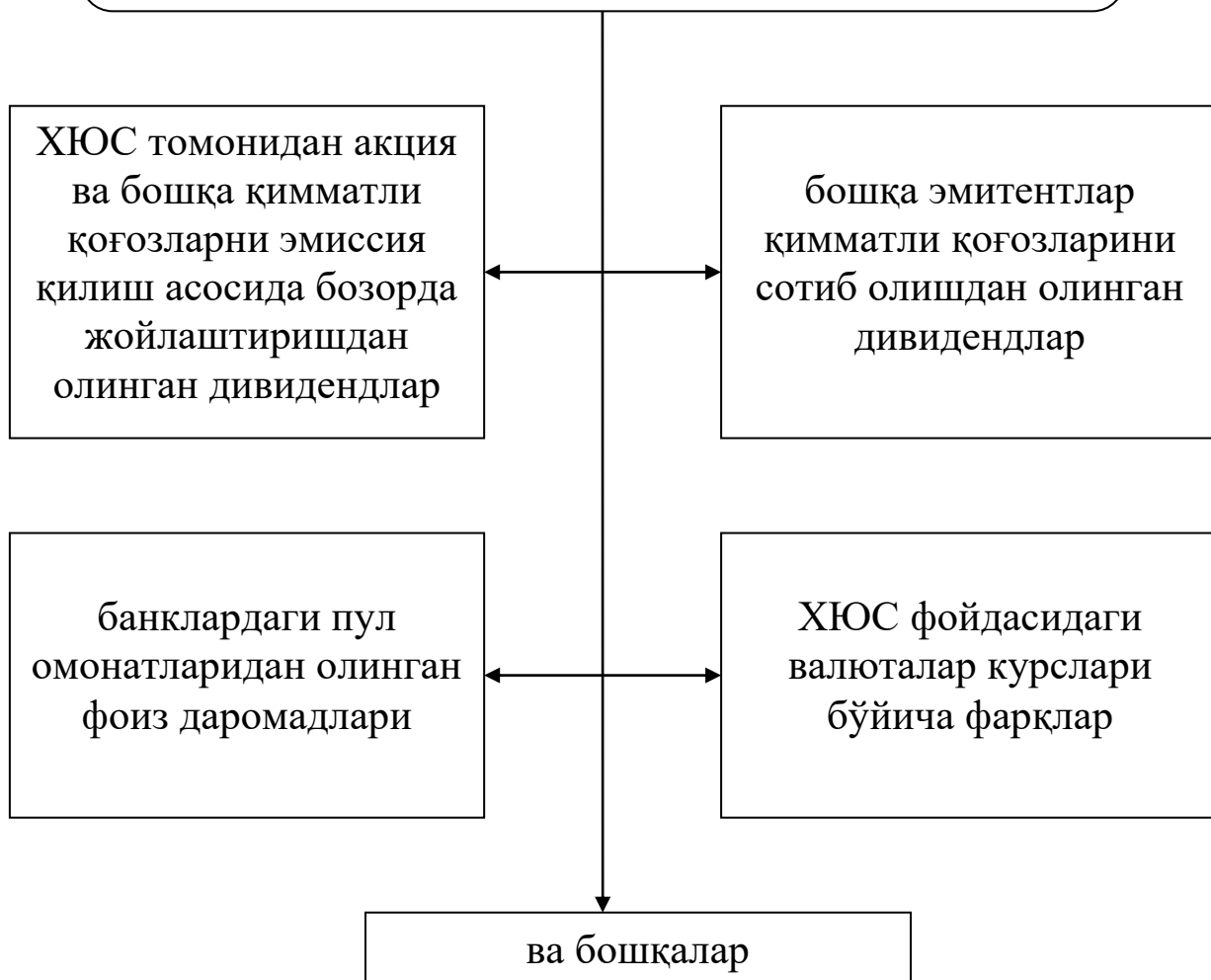
→ кредиторлик қарзлари ҳисобидан ташкил топадиган молиявий ресурслар (мол етказиб берувчи ва пудратчиларга; меҳнат ҳақи бўйича; социал суғуртага доир; бюджет олдидаги ва бошқалар)

→ бадаллар ва мақсадли характердаги тушумлар ҳисобидан шакллантириладиган молиявий ресурслар (бошқа ташкилотлар ва жисмоний шахслардан тушумлар, бюджет субсидиялари ва ҳ.к.)

9.2. Хўжалик юритувчи субъект молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги

Бевосита молиявий операцияларни амалга ошириш натижасида ХЮС томонидан олинган даромад таркибига қуйидагилар киради

Ажабланарлиси шундаки, ХЮС молиявий операцияларининг даромадлигини характерловчи кўрсаткич уларнинг самарадорлигини соф молиявий натижанинг соф молиявий харажатларга нисбати шаклида ифодалаб, кўпчилик ҳолларда ХЮС молия-хўжалик фаолиятининг ҳақиқий самарадорлигини акс эттирмайди. Иқтисодиёт реал сектори самарадорлигининг кўрсаткичларида ва баҳоларида банкрот ҳолатида бўлишларига қарамадан молиявий “спекуляциянинг” имкониятлари уларни “чўкмасдан” туришларига шароит яратади

Сотув рентабеллиги

Реал сектор ХЮС ларида, моддий ишлаб чиқаришда молиявий ресурслардан фойдаланишнинг самарадорлигини мос равишда баҳолаш талабларига у ёки бу даражада сотув рентабеллиги кўрсаткичи (фойданинг маҳсулотни реализация қилишдан олинган тушумга нисбати) жавоб беради

Бу нисбатдаги сурат ва махраж пул маблағларидан иборат бўлганлиги учун сотув рентабеллигини, айрим ҳолатларни истисно қилган тарзда, соф молиявий кўрсаткич сифатида эътироф этиш мумкин

Шундай бўлишига қарамасдан бу ерда яна бир нарсани инобатга олмоқ лозим, яъни самарадорликнинг ўлчови сифатида юқоридаги кўрсаткичнинг ҳаққонийлик даражаси жуда кўп омилларга, хусусан, тушум ва фойдани шакллантирувчи бозор баҳолари монопол баҳоларни шакллантиришнинг салбий таъсирларидан қанчалик озод эканлигига боғлиқ

Барча молиявий кўрсаткичларда мазмун ва шакл ўртасида диалектик қарама-қаршилиқнинг мавжудлиги намоён бўладики, бу нарса бизнинг ҳолатда ХЮС лар молиясининг (иқтисодиёт яхлит молиявий секторининг ҳам) ўз иқтисодий асосидан, ишлаб чиқаришдан ажралиб чиқишга ва унга боғлиқ бўлмаган ҳолда мустақил ҳаёт кечириш имкониятини қўлга киритишга интилиши орқали ифодаланади

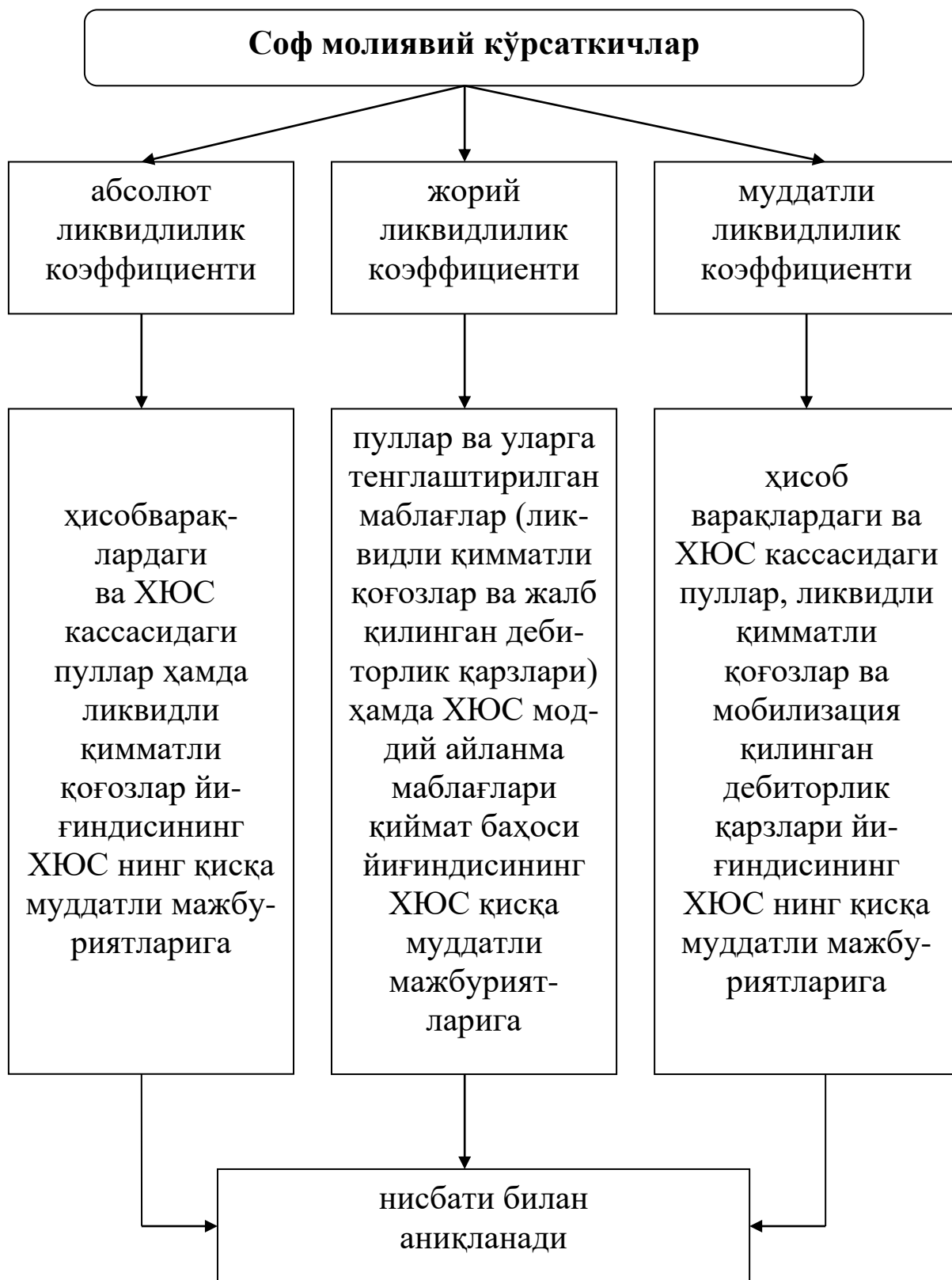
ХҮОС лар молия-хўжалик фаолиятининг самарадорлигини таҳлил қилиш ва баҳолашда молиявий кўрсаткичлар (масалан, тушум ва фойда) моддий айланма маблағларнинг айланувчанлиги, асосий ишлаб чиқариш фондлари ва номоддий активларнинг фонд қайтими (сиғими) каби иқтисодий кўрсаткичлар билан биргаликда қаралса, бу қарама-қаршилик, маълум даражада, пасаяди

Ана шу муносабат билан энг умумлаштирувчи кўрсаткичлардан бири ХҮОС нинг иқтисодий рентабеллиги (бизнеснинг рентабеллиги) кўрсаткичидир

**ХҮОС нинг иқтисодий
рентабеллиги (бизнеснинг
рентабеллиги)**

Бу кўрсаткич йиллик фойданинг ХҮОС айланма капитали, асосий капитали ва номоддий активларининг миқдорлари йиғиндисига нисбати билан аниқланади

ХҮОС молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил қилишда унинг молиявий барқарорлиги, тўловга лаёқатлиги ва ликвидлилигини характерловчи кўрсаткичлардан четда қолмаслик керак. Бу ерда ҳам ўзининг мазмунига кўра соф молиявий ва иқтисодий кўрсаткичлар қўлланилади. Соф молиявий кўрсаткичлар қаторига абсолют ва муддатли ликвидлик коэффициентларини киритиш мумкинки, улар ёрдамида ХҮОС нинг потенциал тўлов қобилияти баҳоланади

3.АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛ

1-топширик

1. Саволга жавоб ёзинг.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурслари шаклланиш манбалари нимадан иборат?

2. Тестни ечинг:

1. Капитални бошқариш, яъни уни кенгайтириш ундан фойдаланиш ва уни жалб қилиш фаолиятиг

- a) капитал бозори
- b) ўз-ўзини молиялаштириш
- c) молиявий усиш
- d) тадбиркорлик фаолиятида молиявий таъминлаш
- e) ички молиявий ҳолат

2. Корхонани банкротлиги жаҳон амалиётида қандай сабабларга кура юзага келади?

- a) молиявий ва ташқилий сабаблар
- b) глобал сабаблар
- c) эффектив сабаблар
- d) a,b
- e) a,c

3. Қуйидагилардан қайси бири бизнес режада акс эттирилмайди?

- a) Янги товарларни қайта ишлаб чиқариш режаси
- b) ишлаб чиқаришни ривожлантириш стратегияси
- c) ишлаб чиқаришни таъминлаш режаси
- d) махсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш режаси

4. Давр харажатлари таркибига кирмайдиган харажатни кўрсатинг.

- a) сотиш харажатлари
- b) олдиндан режалаштириш имкони бўлмаган тасодифий харажатлар
- c) чет эл валютаси курси узгаришидан қурилган зарар
- d) илмий тадқиқот харажатлари
- e) b,c

3. Капиталнинг таркиби бўйича кроссворд тузинг .

4. Глоссарийнинг номини ёзинг:

.....- узок муддатли ижара кўринишидаги харидни узок муддатли кредитлаш шакли.

1-топширик

1.Саволга жавоб ёзинг.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг қарз капитали тушунчаси хақида ёзинг?

2.Тестни ечинг:

1.Корхона баланси қайси бўлимлардан иборат?

- а) фақат актив
- б) фақат пассив
- с) актив ва пассив
- д) тўғри жавоб йўқ.

2.Тижорат ташкилоти фаолияти охириги якуний натижаси нима ҳисобланади?

- А) Даромад
- Б) Фойда.
- В) харажат
- Г) Зарар

3.Айланма капитал нечта фазага эга?

- А) 1
- Б) 2
- В) 3.
- Г) 4

4.Қуйидагиланинг қайси бири молиявий ҳисоботга киради?

- А) Резерв капитали хақида ҳисобот
- Б) Пул оқимлари хақида ҳисобот.
- В) Кредит ва ссудалар
- Г) Активлар

3.Хўжалик юритувчи субъектларни ташкилий ҳуқуқий шакллари бўйича кроссворд тузинг .

4.Глоссарийнинг номини ёзинг:

.....- бу хўжалик субъектларининг ва фуқароларнинг маълум бир воқеанинг содир бўлишидан химоялайдиган муносабатдир. Бу химояланиш суғурта бадалларини тўлаш орқали шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан амалга оширилади. **4.ГЛОССАРИЙ**

Хўжалик юритувчи субъектларни молиявий ресурслари

Молиявий ресурслар (финансовые ресурсы, financial resources) – бу ЯИМ ва миллий даромадни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш натижасида хўжалик юритувчи субъектлар ва давлатнинг қўлидаги у ёки бу вақтда бўлган пул даромадлари ва фондлари йиғиндисидир.

Қарзга олинган ва жалб қилинган маблағлар (Заемные и привлеченные средства, Borrowed and borrowed funds) - банк кредитлар, - кредиторлик қарзлари, - акция ва аблигациялар чиқаришдан тушум.

Марказлашган молиявий ресурслар -хўжалик субъектлари ихтиёридаги молиявий ресурслардир.

Марказлашган молиявий ресурслар (Финансовые ресурсы, Financial resources)- макродаражадаги ижтимоий ишлаб чиқариш эҳтиёжларини қондириб, уларга бюджет ва бюджетдан ташқари фондларнинг маблағлари киради.

Реал инвeстиция (Реал инвестиция, Real investment)- Ишлаб чиқаришни кенгайтиришга ноишлаб чиқаришни ривожлантиришга қилинган инвестициялар.

Портфел (Портфель, Portfolio)- Қимматли қоғозга қилинган инвестиция ва Бошқа корхонанинг акциясига киритиш .

Ўз-ўзини молиялаштириш (Самофинансирование, Self-financing)- кўшимча маблағлар манбаларини жалб қилишнинг энг кўзга кўринган усули, лекин уни узок муддатлар учун прогноз қилиш қийин ва миқдор жиҳатидан ҳам чегараланган.

Бюджетдан молиялаштириш (финансирование бюджета, financing of the budget) - бу турли хил бюджет поғоналаридан маблағлар олинишини аниқлаш, молиялаштиришнинг энг қулай усулларида биридир.

Хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида ўзаро молиялаштириш (Финансирование между субъектами хозяйствования, Financing between the economic entities) - корхоналар ўзаро хўжалик муносабатларини амалга ошириш жараёнида бир-бирларига турли хилдаги маҳсулотлар етказиб беришда тўловларни кечиктириш ҳоллари ҳам юз беради ва бунинг натижасида ўзаро молиялаштириш ҳолати юзага келади.

Актив капитал(активный капитал, Active capital)- бу хўжалик юритувчи субъектнинг ишлаб чиқариш қувватидини аниқ эътиради. Улар иккита бўлим – асосий ва айланма капитал кўринишида бухгалтерия баланси активларида расмий тақдим этилади.

Пассив капитал (пассивный капитал, passive capital)– бу узок муддатли маблағлар манбаи бўлиб, улар ҳисобига хўжалик субъектининг активлари шакллантирилади. Улар ўз ва қарз капиталга ажратилади.

Ўзлик капитали (капитал сам, capital of the self)- учинчи шахслар талаблари қондирилгандан сўнг корхона мулкдорларга тегишли корхона активлари қийматининг бир қисми ҳисобланади. Ўзлик капиталининг баҳоланиши расмий (иккита усул ёрдамида, балансли баҳолаш, яъни жорий ҳисоб-китоблар ва ҳисоботларга асосан ёки бозор баҳоларида) ёки ҳақиқий баҳоларда амалга оширилиши мумкин, яъни корхона тугатилиши вақтида.

5. АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). – Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А., Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия”, 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ